

УДК 373.5.091:34

Рябовол Л. Т.
Центральноукраїнський
державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУРСІВ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Проведено аналіз навчальних програм курсів «Основи правознавства» для 9 класу та «Громадянська освіта» для 10 класу. Встановлено, що засвоєння відповідного змісту дозволяє розвивати всі ключові компетентності.

Ключові слова: правознавство, громадянська освіта, ключові компетентності, уміння, навички.

Рябовол Л. Т. Компетентностный потенциал курсов правоведения и гражданского образования для новой украинской школы.

Проведен анализ учебных программ курсов «Основы правоведения» для 9 класса и «Гражданское образование» для 10 класса. Установлено, что усвоение данного содержания позволяет развивать все ключевые компетентности.

Ключевые слова: правоведение, гражданское образование, ключевые компетентности, умения, навыки.

Ryabovol L. T. Competence potential of courses of law and civil education for new Ukrainian school.

The analysis of the curricula of the course «Fundamentals of Law» for grade 9 and «Civic education» for grade 10. It is established that the mastering of the corresponding content allows to develop all key competencies.

Key words: jurisprudence, civic education, key competencies, skills, abilities.

За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями. Особливу роль у підготовці такої особистості відіграє середня школа, в якій закладається світогляд, формується особистість, її громадянська позиція, моральні якості, вирішується, чи захоче і чи зможе людина навчатися впродовж життя. Школа в Україні має стати такою, яка дає учням не тільки знання, а й вміння застосовувати їх у житті, до якої учням приємно ходити тому, що тут дослухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не бояться висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами.

На обґрунтування необхідності змін у вітчизняній загальноосвітній школі, у Концепції Нової української школи (далі – Концепція) зазначено, що: теперішня школа не готує до успішної самореалізації в житті, український школяр здебільшого отримує суму знань; спосіб навчання не мотивує дітей до навчання; матеріал підручників затеоретизований, переобтяжений другорядним фактологічним матеріалом; учителі використовують переважно застарілі дидактичні засоби. Натомість, у новій школі має зрости частка проектної, командної, групової діяльності, в організації освітнього середовища – систематично використовуватися інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ), мультимедійні засоби навчання [1, с. 4, 7].

То ж, логічно, що серед дев'яти компонентів формули нової української школи є і новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей для успішної самореалізації в суспільстві та сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання. Аналіз 10 ключових компетентностей [1, с. 11-12] наразі дозволяє стверджувати, що суттєвою для їх розвитку є роль навчальних предметів суспільствознавчої галузі. Так, щодо правової освіти, то від учня вона вимагає опрацювання великого обсягу правової інформації, яка часто змінюється, отже, не може зводитися лише до вивчення чинного законодавства, простої комбінації юридичних відомостей, отже, має забезпечити формування в учня таких умінь і навичок: оновлювати правові знання і керуватися ними в суспільному житті; діяти відповідно до вимог права, закону, вирішувати реальні завдання у сфері відносин, урегульованих правом; поєднувати правові знання з внутрішньою позицією особистості; оцінювати своє життя та життя інших людей з позицій правомірності/протиправності поведінки [5, с. 29], тобто, бути компетентним у правовій сфері.

Мета статті – у результаті аналізу навчальних програм курсів «Основи правознавства» для 9 класу [2] (далі – програма з основ правознавства) та «Громадянська освіта» для 10 класу [3] (далі – програма з громадянської освіти) встановити, наскільки засвоєння відповідного змісту дозволяє розвивати ключові компетентності.

Щодо **спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами** як сукупності вмінь усно й письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти й погляди, реагувати мовними засобами на соціальні й культурні явища; усвідомлювати роль ефективного спілкування. На розвиток цієї компетентності на кожному уроці з основ правознавства, згідно з відповідною програмою, учень:

- пояснює причини й значення виникнення держави і права, роль права в житті суспільства тощо;
- називає, пояснює та застосовує поняття, як: держава, форма держави, право, джерела права, галузь права, норма права тощо;
- називає найдавніші правові пам'ятки в історії людства, професії, пов'язані з юриспруденцією тощо;
- висловлює власні очікування щодо вивчення предмета тощо;
- описує елементи державного ладу, обставини, що виключають шкідливість (суспільну небезпеку) діяння, види конституційних прав, свобод, обов'язків людини і громадянина, процедуру розгляду цивільної/кримінальної справи в суді тощо;
- характеризує підстави виникнення, зміни, припинення правовідносин, склад і види правопорушень, підстави і види юридичної відповідальності, підстави набуття та припинення громадянства України тощо;
- наводить приклади юридичних фактів, видів правопорушень, видів діяльності нотаріуса й адвоката тощо.

На уроках громадянської освіти учні доступно й переконливо *висловлюють* власну думку, *використовують* можливості мови для розкриття тем громадянської освіти, розпізнають мовні засоби впливу, оволодівають техніками переконування, ведення аргументованої полеміки на відповідну тематику, читають та розуміють перекладені й адаптовані українською літературною мовою першоджерела, авторські наукові публікації, створюють українською мовою (усно й письмово) тексти з громадянською тематикою [3].

Щодо **інформаційно-цифрової компетентності** як здатності впевнено й критично застосовувати ІКТ для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. У навчанні громадянської освіти це досягається завдяки використанню учнями цифрових технологій для пошуку, нагромадження, перевірки і впорядкування потрібної інформації, дослідження суспільних проблем, шляхом розвитку в учнів умінь створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх, виявляти маніпуляції інформацією у процесі аналізу повідомлень мас-медіа, виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання [3].

Щодо компетентності **вчитися впродовж життя** як здатності до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, здатності ефективно керувати ресурсами та інформаційними потоками, визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою освітньо-професійну траєкторію, оцінювати власні результати навчання. У навчанні основ правознавства розвиток другої і третьої компетентностей забезпечується у результаті використання різних джерел знань (підручників, посібників, довідкового матеріалу, Інтернет-ресурсів тощо) та ІКТ, а на забезпечення вмінь оцінювати власні результати навчання у програмах передбачено не лише традиційні, але й альтернативні методи, як: оцінювання «участі в діяльності», самооцінювання, взаємооцінювання.

Щодо **ініціативності і підприємливості** як умінь генерувати нові ідеї та ініціативи і втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу і добробуту, так і розвитку суспільства і держави; раціонально вести себе як споживач, використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо.

У навчанні основ правознавства ці вміння розвиваються тоді, коли учні:

- характеризують права неповнолітніх як власників, права споживачів, права та обов'язки батьків і дітей, особливості робочого часу й часу відпочинку, адміністративної та кримінальної відповідальності неповнолітніх;
- описують шляхи влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, особливості розірвання трудового договору з неповнолітніми.

Згідно з Рамкою з використання матеріалів з фінансової грамотності при вивченні правознавства у загальноосвітній школі [4], учень усвідомлює важливість навчальної діяльності для задоволення своїх потреб в самореалізації, досягненні успіху, значення місцевих бюджетів для добробуту громади, розуміє механізми захисту прав і свобод людини та громадянина, характеризує податкову систему України.

Щодо **соціальної та громадянської компетентності** як усіх форм поведінки, потрібних для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; таких умінь, як працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; також повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття. Очевидно, що для розвитку цієї компетентності суттєву роль відіграє громадянська освіта, важливість якої, згідно з програмою курсу [3], зумовлена новими соціально-політичними реаліями українського суспільства, пошуком спільних для громадян демократичних цінностей і національних ідеалів, участю України в загальносвітових політичних, економічних і соціокультурних процесах. Це потребує освіти для демократичного громадянства через якісне формування громадянської ідентичності, здатності й готовності молоді людини до усвідомленого вибору шляхом критичного аналізу різних можливостей і варіантів, активної участі в суспільних процесах, установах конструктивних відносин на засадах соціального партнерства.

Фактично, введення інтегрованого курсу громадянської освіти є відповіддю на суспільне замовлення середній школі щодо формування й розвитку в учнів здатності жити й діяти у правовій демократичній державі.

Так, курс спрямовано на розвиток в учнів компонентів, задекларованих Рамкою компетентностей для культури демократії Ради Європи як-от:

- фундаментальні цінності сучасного світу, якими є: демократія, свобода, повага до прав людини, солідарність та участь;
- демократичні цінності, серед яких: повага до людської гідності й дотримання прав людини, повага культурної багатоманітності, утвердження демократії, справедливості, рівноправності та верховенства права;
- поведінкові настанови, а саме: відкритість щодо інших культур, світогляду і звичаїв, повага, громадянська самосвідомість, почуття власної значущості та відповідальності, стійкість перед невизначеністю;
- практичні уміння й навички щодо самоосвіти, аналітичного й критичного мислення, слухання, спостереження, співпереживання, гнучкості й адаптації, комунікабельності, співпраці, розв'язання конфлікту;
- знання, оволодіння якими дає змогу кожній особистості дієво долучатися до демократії.

Курс передбачає формування громадянської ідентичності особистості на різних рівнях – особистому, сімейному/ родинному, рівні навчального закладу, місцевої громади, Батьківщини, світу. У цьому контексті важливим є обговорення актуальних проблем школи та місцевої громади, суспільства і держави, глобальних проблем сучасності та інформаційного простору.

У навчанні правознавства соціальна та громадянська компетентності у дев'ятикласників розвиваються як результат того, що вони наводять приклади соціальних норм, описують елементи державного ладу, висловлюють судження щодо ролі соціальних норм, держави і права в житті людини та суспільства, застосовують засвоєні поняття та вміння під час розв'язування простих правових ситуацій та регулювання власної поведінки нормами права, описують види органи державної влади та місцевого самоврядування, форми участі громадян у житті держави та місцевої громади [2].

Екологічна грамотність представлена уміннями раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлювати роль навколишнього середовища для життя і здоров'я людини. Екологічній грамотності учнів дев'ятих класів сприяє засвоєння ними навчального правознавчого матеріалу щодо конституційних, зокрема екологічних, прав та обов'язків людини і громадянина.

Курс громадянської освіти сприяє розвитку й інших ключових компетентностей, а саме:

- **математичної** як здатності оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання й пояснення сучасних суспільно-політичних та економічних подій, явищ і процесів, перетворювати інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема тощо), будувати логічні ланцюжки, використовувати статистичні матеріали;
- **у природничих науках і технологіях** – пояснювати та оцінювати вплив винаходів, науково-технічного прогресу і нанотехнологій на природне середовище життя людини тощо;
- **обізнаність та самовираження у сфері культури** – розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному багатокультурному світі, окреслювати основні тенденції розвитку культури, зіставляти досягнення української культури з іншими культурами, виявляти вплив культури на особу та розвиток цивілізації.

Загалом навчання громадянській освіті спрямоване на розвиток і соціалізацію особистості, її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок, навичок життєзабезпечення та професійних якостей, що у Концепції визначено як загальна мета середньої освіти [3].

Суттєвою, якщо не визначальною, є роль суспільствознавчих предметів, зокрема правознавства та громадянської освіти, для *виховання на цінностях, формування ціннісних ставлень і суджень* як бази для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством. Як справедливо зазначено у Концепції [1, с. 19], найосвіченіша людина може стати злочинцем, відтак, виховання як невід'ємна складова освітнього процесу має орієнтуватися на загальнолюдські цінності, серед яких:

- морально-етичні – гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей;
- соціально-політичні – свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність.

Нова школа має також плекати українську ідентичність і виховувати відповідальність не лише за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства.

Наразі знання основ правознавства формує певну систему цінностей, впливає на правосвідомість учнів, рівень їхньої правової культури, прищеплює інтерес до права, заохочує до свідомої реалізації, застосування й додержання правових норм. Зміст навчального правознавчого матеріалу побудований на засадах людиноцентричного й аксіологічного підходів, ґрунтується на системі наукових ідей і понять юридичної науки та на загальнолюдських цінностях, серед яких – право як мистецтво добра і справедливості, справедливість, права і свободи людини. Відштовхуючись від відповідних знань, учень, зокрема:

- *висловлює судження* щодо ролі права в житті людини й суспільства, щодо взаємних прав і обов'язків батьків та дітей, охорони праці неповнолітніх, особливостей адміністративної, кримінальної відповідальності неповнолітніх;

- оцінює власну поведінку й поведінку інших осіб щодо її правомірності, значення Конституції України, форми участі громадян у житті держави та місцевої громади тощо [2].

На реалізацію компетентнісного й діяльнісного підходів всі 45 хвилин уроку учні, згідно з Концепцією, мають бути не сторонніми пасивними спостерігачами, а активно працювати. Відтак, доцільними й необхідними є: методи співпраці, а саме: ігри, соціальні й дослідницькі проекти, експерименти, робота у групах тощо, тобто, залучення учнів до спільної діяльності, що сприятиме їхній соціалізації й успішному перейманню суспільного досвіду (1) та новітні ІКТ, безпосередньо електронні підручники й навчальні курси для школярів і вчителів (2). Така діяльність має проводитися як особистісно-орієнтована, з урахуванням прав дитини, її здібностей, потреб, інтересів, забезпечувати реалізацію принципу дитиноцентризму [1, с. 15, 17].

Програма з основ правознавства наразі побудована на поєднанні особистісно зорієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів до навчання, на реалізацію яких передбачено проведення тематичних практичних занять (уроків застосування учнями знань та формування відповідних умінь) – занять, які спрямовуються на закріплення і застосування набутих знань (вирішення пізнавальних завдань репродуктивного і творчого характеру) й унаслідок цього їх поглиблення та розширення, а також вироблення практично, а у старшій школі – й професійно, значущих умінь і навичок, формування ціннісно-емоційного ставлення до предмета вивчення й, на цій основі, моделей поведінки у різних ситуаціях у правовому контексті [5, с. 47].

Згідно з програмою, практичні заняття передбачають переважно самостійну роботу учнів над певними аспектами змісту теми з використанням різних джерел знань (підручників, посібників, довідкового матеріалу, Інтернет-ресурсів тощо), а вчитель виконує роль консультанта – організатора самостійної роботи учнів. На таких заняттях учні аналізують окремі статті відповідних нормативно-правових актів, розв'язують правові ситуації з використанням положень цивільного, сімейного, адміністративного, трудового, кримінального законодавства України щодо неповнолітніх, знань про професію юриста, оцінюють життєві ситуації, за яких потрібна допомога юриста, а також навчаються вчиняти власні дії відповідно до норм права в різних видах правовідносин.

Під час практичних занять, інших типів уроків і підготовки домашнього завдання передбачено виконання учнями усних та письмових робіт, завдань на виявлення їхніх операційних умінь, їх участь у дискусіях, рольових іграх, написання творів-есе тощо. Все це, згідно з програмою з основ правознавства, у результаті має забезпечити розвиток у дев'ятикласників предметно-правової компетентності [2].

На практичних заняттях з громадянської освіти на основі особистого практичного досвіду учні краще засвоюють знання, розвивають вміння (соціальної взаємодії, самостійного аналізу різноманітних ситуацій, перш за все у своєму життєвому середовищі, самостійного прийняття відповідальних рішень та дії у правовому полі, конструктивної взаємодії із суспільством тощо), ставлення й цінності. У навчанні громадянській освіті слід застосовувати різноманітні активні та інтерактивні методи навчання як-от: рольові й ділові ігри (моделювання відносин, обговорення соціальних проблем), аналіз документів громадянознавчої тематики, проектування (розробка та реалізація учнівськими командами проектів у місцевій громаді), дискусії з актуальних соціальних проблем, учнівські конференції, збори, круглі столи, спільні заходи із місцевою спільнотою, он-лайн спілкування (обговорення на форумі, ведення блогів, розміщення інформаційних ресурсів на сайтах, обмін досвідом проектної діяльності тощо), організація рефлексії учнів (обговорення, твори-роздуми, бесіди тощо), а також участь учнів у соціальних проєктах, що забезпечує практичне застосування набутих ними громадянознавчих знань і вмінь, сприяє розвитку мотивації та активізації їх громадянської активності, накопичення досвіду громадянської участі, що загалом спрямовується на формування громадянської компетентності десятикласників [3].

У результаті аналізу навчальних програм курсів «Основи правознавства» для 9 класу та «Громадянська освіта» для 10 класу встановлено, що засвоєння відповідного змісту дозволяє розвивати практично всі ключові компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція Нової української школи / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Навчальна програма з основ правознавства для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/...9.../pravoznavstvo-9-8.docx>
3. Навчальна програма інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>
4. Рамка з використання матеріалів з фінансової грамотності при вивченні правознавства / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKV3R1R2UxTzF1MFk/view>
5. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02. Київ, 2015. 600 с.

REFERENCES

1. Concept of the New Ukrainian School / Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Curriculum on the basics of jurisprudence for the 9th form of general education institutions / Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://mon.gov.ua/storage/...9.../pravoznavstvo-9-8.docx>

3. The curriculum of the integrated course "Civic Education" for 10 classes of general educational institutions / Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>
4. Framework for the use of financial literacy materials in the study of law / Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKV3R1R2UxGzF1MFk/view>
5. Ryabov L.T. The system of teaching law students of primary and high school: diss. ... Doctor Ped. Sciences: 13.00.02. Kyiv, 2015. 600 p.

УДК 378.011.3-051

Іваній О.М.

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

Розглянуто проблему підготовки майбутніх учителів до формування правової культури учнів, що відбувається за допомогою організації навчального та виховного процесу у вищому закладі освіти. Досліджено форми, методи і засоби формування у майбутніх учителів правових знань, умінь і розвиток їхніх професійних, особистісних якостей та здібностей, необхідних для успішного здійснення професійно-правової діяльності.

***Ключові слова:** підготовка майбутніх вчителів, формування правової культури, освітні та виховні форми підготовки майбутнього вчителя.*

Іваній О.М. Методические аспекты подготовки будущих учителей к формированию правовой культуры учащихся.

Рассмотрена проблема подготовки будущих учителей к формированию правовой культуры учащихся, которое происходит посредством организации учебного и воспитательного процесса в высшем учебном заведении. Исследованы формы, методы и средства формирования у будущих учителей знаний, умений и развитие их профессиональных, личностных качеств и способностей, необходимых для успешного осуществления профессионально-правовой деятельности.

***Ключевые слова:** подготовка будущих учителей, формирование правовой культуры, образовательные и воспитательные формы подготовки будущего учителя.*

Ivaniy O.M. Methodological aspects of future teachers to the formation of legal culture of students.

The problem of training future teachers to the formation of the legal culture of students is considered, it occurs through the organization of the educational process in higher education. The forms, methods and means of formation of knowledge and skills of future teachers and the development of their professional, personal qualities and abilities necessary for the successful implementation of professional and legal activities are studied.

***Key words:** training of future teachers, formation of legal culture, educational forms of training of future teachers.*

Постановка проблеми. Значення правової культури громадян для нашої країни зумовлене перехідним періодом до демократичного суспільства, до правової держави, становленням ринкової економіки. Нові соціально-економічні умови суттєво загострюють традиційну проблему освіти – пошук ідеалів, які могли б бути покладені в основу найважливішого цільового компонента будь-якої освітньо-виховної системи. Цей компонент визначає конкретику засобів досягнення завдань освітньої системи, критерій оцінки отриманих результатів, можливі корекції самого навчально-виховного процесу. В умовах модернізації права і правової освіти питання про формування правової культури майбутніх фахівців у будь-якій сфері професійної діяльності, їх правосвідомості, ціннісних орієнтацій набуває особливого значення.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи підготовки вчителя ми знаходимо в працях педагогів минулого (А. Дістервега, Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, В.А. Сухомлинського та ін.). Аналіз робіт з педагогіки вищої школи (О.А. Абдулліної, Б.Н. Богданова, І.А. Зязюна, І.А. Колеснікової, Н.Ф. Маслова, М.М. Стефановської та ін.) показав, що автори визначають нові підходи підготовки фахівців, виробляють моделі особистості педагога, формуючи професійні якості, що відповідають парадигмі сучасної освіти. Окремі проблеми формування правової культури та правової компетентності майбутнього вчителя висвітлюють праці В.І. Владимірової, М.К. Подберезького.

Метою статті є з'ясування особливостей форм та методів підготовки майбутніх вчителів до формування правової культури учнів загальноосвітніх шкіл України.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві права культура виступає найважливішим компонентом загальної культури людини. У концепції модернізації в якості головного результату освіти розглядається готовність і здатність молодих людей, які закінчують школу, нести особисту відповідальність як за власне благополуччя, так і за благополуччя суспільства. Важливими цілями освіти повинні стати формування високого рівня правової культури, знання основних правових норм і вміння використовувати можливості правової системи держави, вміння відстоювати свої права. Важлива роль у цьому процесі відводиться вчителю.

Процес підготовки майбутнього вчителя до формування правової культури учнів відбувається за допомогою організації як навчального, так і виховного процесу у вищому закладі освіти, оскільки вчитель